

Tillåt *tilllåt!*

BIRGITTA LINDGREN

Svenska stavningsregler är stabila och bör så förbli. Men man kan tänka sig några regelförändringar av systematiskt slag som vore både önskvärda och genomförbara. Hur är det med konsonantstrykningsregeln i sammansättningar? Språknämndens Birgitta Lindgren har ett förslag.

Alla goda ting är tre heter det. Men det verkar man inte tycka när tretalet skulle utgöras av tre likadana konsonanttecken. Varför är det så egentligen?

Vi har lärt oss att en sammansättning av *damm + moln* och *till + låta* skall skrivas med högst två *m* respektive *l* om orden skrivs ihop, medan man sätter ut alla tre konsonanttecknen om orden avstavas i sin huvudfog. Alla som redigerat texter har säkert någon gång suckat över att manuellt behöva gå in och rätta genom att ta bort ett tecken när ett tidigare avstavat ord skall skrivas ihop och sätta dit ett när ett tidigare hopskrivet ord skall avstavas.

Att hantera det här med tre likadana konsonanttecken är inte det första vi tänker på när vi talar om svårigheter i svensk

stavning. Men vi gör ibland fel när vi skriver. Det blir ganska lätt *dammmoln* och *tilllåta* eller vid avstavning med dator *dam-moln* och *till-åta* eller *til-låta*. Naturligtvis skriver vi rätt i de absolut flesta fall. Men ändå, fel blir det då och då. Just nu hittar jag drygt 200 fall med trippel-*l* i olika former av *tilllåta* via sökmotorn Google och väl över 300 fall i Språkbanken. Visst kan det tyckas som små tal jämfört med de rättstavade fallen, men inte helt ointressanta. Svenska språknämnden får då och då frågor som visar att språkbrukarna känner en viss osäkerhet i den här saken. Osäkerheten gäller t.o.m. när *ck* och *k* möts, som i *tackkort*. Skall det verkligen vara två *k*, undrar man.

En annan svårighet som den här regeln åstadkommer är vid sökning i ordbok. Söker man efter *tillit* i en ordbok, så är det lätt gjort att man letar efter det mellan *tillkännage* och *tillmäle*, eftersom man vet att det är en sammansättning av *till* och *lit*. Men när orden står i strikt alfabetisk ordning, kommer *tillit* mellan *tillhöra* och *tilljämning*. I tidigare upplagor av Svenska Akademiens ordlista listades sammansättningar under det ord som utgjorde

förled, och det var bara efterlederna som skrevs ut. Under *topp* hittade man då en lång lista inledd med *-aktuell*, och längre ned mellan *-nummer* och *-rankad* kommer *-placering*, *-politiker*, *-prestation*, *-punkt*. I den senaste upplagan kommer *topplacering* mellan *toppkurs* och *topplag* o.s.v.

En van datorskribent vet att man skall

vänta med att avstava in i det sista. Till slut måste man ändå göra avstavningarna för att se hur texten kommer att se ut i slutligt (tryckfärdigt) skick. Hur noga man än har varit blir det sedan ändå små ändringar, ett ord eller en bokstav skall bort här, ett ord eller en bokstav skall in där. Och då blir det ofta ett annat radfall, vilket kan innebära att en avstavning för-

Grundregler för svenskt stavning

1. Stavningen utgår från hur orden uttalas. Det är grundregeln.
2. Kort vokal följt av ett konsonantljud i betonad stavelse anges med dubbeltecknad konsonant: *hall*. (K-ljudet dubbeltecknas med *ck*: *backa*.) Lång vokal följt av ett konsonantljud i betonad stavelse anges med enkeltecknad konsonant: *hal*.
3. Tre likadana konsonanter reduceras till två: *till+låta* skrivs *tillåta*. Vid avstavning skall dock den tredje konsonanten sättas ut: *till-låta*.
4. Samhöriga ord stavas ofta så att man ser att de hör ihop: *tryggt* stavas med *gg* för att det hör ihop med *trygg*, trots att det uttalas precis som *tryckt*, alltså med /k/. Likaså skriver man *gott* (med å-ljud) för att det hör ihop med *god* (med o-ljud). Man skriver *kasst* för att det hör ihop med *kass* men *kast* för att det hör ihop med *kasta*.
5. Specialregler för m- och n-ljud.
 - a. m dubbeltecknas som slutljud bara i tre ord: *damm*, *lamm* och *ramm*.
 - b. n dubbeltecknas inte i en del vanliga ord: *en* (räkneord och pronomen), *han*, *man*, *kan*.
- c. *damning*, *lamning*, *ramning*, *dimrar* (till *dimmer*), *skäms* (av *skämmas*).
- d. *stämd*, *stämt* (av *stämna*), *grant* (av *grann*), *känd* (av *känna*).
6. Vissa äldre stavningar behålls. Orden *göra*, *kött*, *sköta* uttalades tidigare som de stavas med /g/, /k/, /sk/. I dag uttalas de med respektive /j/, tj-ljud och sj-ljud. Tidigare uttalades *l* och *h* i *ljuv* och *hjälp*. I dag uttalas fortfarande *d* i *djup* i finlandssvenska men inte i sverigesvenska. Stavningarna kan också visa att ord hör ihop (regel 4), t.ex. *ljus* med *lysa*, *skjuta* med *skott*. Bevarad äldre stavning kan också visa att ord som uttalas lika är olika ord: *gjord*, *hjord*, *jord*. Att å-ljudet ofta stavas med o (*lova*, *komma*) hänger ihop med en komplicerad äldre ljudutveckling.
7. Lånord kan få behålla sin ursprungliga stavning: *geni* (g uttalas med sj-ljud), *garage* (e är stumt och g uttalas med sj-ljud), *jeep* (ee uttalas som i), *aids* (ai uttalas /ej/).

svinner och en annan tillkommer. Inte så sällan drabbar det ord av den här typen.

Historik

Har det alltid funnits ett "förbud" mot trippelskrivning av konsonanttecken, eller har det tillkommit genom något påbud? I de diskussioner som föregick rättstavningsreformen 1906 har jag inte hittat ett ord om detta. Drygt hundra år tidigare, 1801, utgav Leopold på Svenska Akademiens uppdrag sin avhandling om det svenska stavsättet. Den kom att bilda normen för svensk stavning framöver. Leopold utreder frågan om dubbel- och enkelteckning av konsonanterna utförligt. Han förordar i stort sett konsekvens och menar exempelvis att *natt*, *hatt* och *upp* som förled i sammansättning givetvis måste ha kvar sin dubbelteckning. Men så lägger han till i en not (s. 62): "Det förstås av sig sjelf, att när tre consonanter af samma slag skulle derigenom sammanstöta, måste den ena utelemnas, således skrives icke *tilllika*, *missämja*, *lättrogen*, utan *tillika*, *missämja*, *lättrogen*." Varför detta skulle "förstås av sig sjelf" går han inte vidare in på. Och så vitt jag förstår har inte förbudet mot trippelskrivning av konsonanttecken motiverats av någon annan heller. I "Svensk språklära" av Fryxell (1824) nämns det också som en självklarhet. Han skriver (s. 5): "Om efter sammansättningen en bokstaf skulle skrivas tredubbel, nyttjas den blott dubbel." Han har dock otur med exemplifieringen i trycket. Ordet *tilläta* hamnar i avstavningsläge i boken. Där står nu *Til* på ena raden och *läta* på andra, därtill utan bindestreck. Säkerligen satte det myror i huvudet på en och annan skolelev. (Observera att *till* stavades med dubbelkonsonant då som nu.) Liknande otur drabbade

Svenska Akademiens "Svensk språklära" (1856). Där står (s. 64) "Men om derigenom tre konsonanter af samma slag skulle sammanstöta, så utelemnas den ena. Således skrives man ej ..." och så kommer tre ord som skrivs med trippelkonsonant, men det sista hamnar i slutet av raden och blir korrekt avdelat *skepp-pund*.

Visst är det lite märkligt att alla bara tar regeln för given! Men som Ulf Teleman påpekar i kapitlet om stavningens standardisering i sin bok om svensk språkvårds och språkpolitikens historia, *Åra, rikedom, reda* (2002), så finns det också andra principiellt intressanta frågor som aldrig retts ut i grunden. Han konstaterar bl.a. att konsonantfördubbling som tecken på kort vokal i stället för vokalfördubbling som tecken på lång vokal troligen går tillbaka på latinet, där konsonantfördubbling förekommer mellan vokaler.

Hade vi haft dubbelskrivning av vokaltecknet som tecken på vokallängd skulle konsonanten aldrig behövt dubbeltecknas. (Konsonantlängden är nämligen vanligtvis svårare att urskilja än vokallängden.) Vi skulle ha skrivit *maat* och *mat* samt *siil* och *sil* i stället för *mat* och *matt* respektive *sil* och *sill*; om två lika konsonanttecken då skulle stå intill varandra, skulle man omedelbart förstå att det var en sammansättning, där det första hör till förleden och det andra till efterleden.

Andra språk

Även i norskan avvisas trippelskrivning av konsonanttecken. Där skriver man visserligen *til*, så *til + late* blir inget problem. Men *opp + pakning* skrivs *oppakning* och *buss + sjåfør* skrivs *bussjåfør*. Enligt ordböcker och skrivregelsamlingar kan man också skriva sådana ord med bindestreck, och då bibehålls förstås alla konsonante-

rna: *buss-sjåför*. (Så kan man göra i svenskan också, men det brukar inte tas upp som alternativ i ordböcker.)

I danskan däremot finns inget förbud mot trippelskrivning. Fast där blir fallen inte så många, eftersom det inte är många danska ord som slutar på dubbeltecknad konsonant. Man skriver exempelvis *til, op*. Om förleden utgår från ord som *tygge* ('tugga'), så bibehålls slutvokalen, så *tygge + gummi* blir *tyggegummi* (i motsats till svenska *tuggummi* av *tugga + gummi*). Men *stresssituation* är helt korrekt (eller med bindestreck *stress-situation*) i danskan. Nederländskan liknar strukturellt danskan i detta avseende, så där uppstår knappast heller problemet. Men när det uppstår så är trippelkonsonant rätt: *stressituatie* skall det vara.

Även i färöiskan, isländskan och tyskan tillåts trippelskrivning, och där kan fallen bli många. I isländskan skriver man *fullljós* (av *full + ljós*) 'helt ljus, helt klar', *krosssaumur* (av *kross + saumur*) 'korsstygn' och i färöiskan skrivs motsvarande ord *fullljósur* och *krossstingur*.

I tyskan var reglerna här förut mer komplicerade. De har ändrats i och med den senaste rättstavningsreformen. Tidigare skulle man slopa ett av tre likadana konsonanttecken om ett vokaltecken följde. Man skulle skriva *S c h i f f a h r t* ('skeppsfart') och *Brennessel*

gädddrag
krydddoft
strafffri
ägggula
stoppplikt
glassstrut
misssköta
etttiden

('brännässla'). Om det däremot följde en annan konsonant gick det bra med trippelskrivning: *Pappplakat* ('papplakat'), *fetttriefend* ('fetttdrypande'). Om man skrev *ss* i stället för *ß*, så gick det också fint med tre *s* i rad, även före vokaltecken: *Kongressstadt, Fusssohle*. Numera får man inte ha *ß* efter kort vokal, så man måste skriva *Kongressstadt, Fusssohle*. Det innebär att fallen med *sss* blivit fler. Och numera skall man ha trippelskrivning även före vokal, så nu skall det vara *Schiffahrt* och *Brennessel*.

Det är alltså svenskan och norskan som avviker.

Genuint svenska ord slutar inte på dubbelt vokaltecken. Men vi har lånat in sådana ord, t.ex. *frisbee, trainee, yankee, zoo*. När sådana ord står som förled före en efterled som börjar på samma vokal, hamnar alltså tre likadana vokaltecken i rad. Här finns ingen regel att ett av tre likadana tecken skall slopas, man kan alltså skriva *traineeersättning, frisbeeentusiast, taxfreeerbjudande, zooockupation*. Ofta brukar man dock sätta in ett bindestreck *trainee-ersättning, frisbee-entusiast, tax-free-erbjudande, zoo-ockupation*.

I tyskan finns flera fall av ord som slutar på dubbeltvokal, och där skulle man tidigare sätta ut bindestreck, men enligt den nya rättskrivningen behöver man inte det och kan alltså skriva *seeerfaren* ('sjövan') och *Teernte* ('teskörd').

I nederländskan sätter man ut trema över den tredje vokalen, *farizeeër* ('fariséer'), såvida det inte är en sammansättning för då skall man numera sätta ut bindestreck, *zee-egel* ('sjöborre').

Fult och onaturligt?

Talar man med svenskar om trippelskrivning av konsonanttecken slår de ifrån sig

och menar att det är fult och onaturligt. Fult är ju en fråga om smak, och smaken är som bekant olika. Uppenbarligen tycker inte danskar, färingar, islänningar och nederländare att det är fult, inte heller tyskar när det gäller sådana trippelskrivningar de hittills är vana vid. Fulhetsargument brukar inte värderas särskilt högt när språkvetare diskuterar språkfrågor, så det kan vi nog avfärda.

Nå, är det onaturligt? Ja, även här kunde man hänvisa till att det finns i fem närbesläktade språk, så det verkar konstigt att påstå att det skulle vara onaturligt. Egentligen vore det väl naturligare att behålla alla tecknen.

En invändning som framförts är att eftersom vi inte har trippelskrivning i osammansatta ord, så ser trippelskrivning konstigt ut i en sammansättning. Men frågan är om det ligger så mycket i det. Även här måste man anföra danskan, färöiskan, isländskan, nederländskan och tyskan som motbevis. Där finns inte heller trippelkonsonant i enskilda ord. Och om vi menar att trippelkonsonant i sammansättning ger en konstig ordbild, så borde vi inte heller acceptera *hajjakt*, eftersom *j* aldrig dubbeltecknas i enskilt ord, inte ens efter vokal.

Skall vi ändra?

Från min skoltid minns jag inte alls att den här regeln om förbud mot trippelkonsonant någonsin ifrågasattes. Det var något man bara fick lära sig. Men vid närmare eftertanke är det en egendomlig regel. Ännu egendomligare är att ingen verkar ha tagit upp den till diskussion. Det är inte heller en regel utan undantag; varje

gång vi avstavar skriver vi ju tre likadana konsonanter i rad, om än med ett bindestreck mellan den andra och tredje.

Det kunde därför vara idé att tillåta *tilllåta*. Det skulle förenkla stavningsreglerna och bespara skribenter och stavningskontrollprogram åtskilliga besvär. Det skulle snarast göra svenskan mer lik andra språk. Det är en ändring som är enkel att förklara och hantera.

Eftersom som det trots allt rör sig om relativt få och ovanliga ord, är det inte heller ett ingrepp som skulle leda till att texter före och efter regeländringen gav helt olika intryck. Vi vet att det finns ett väldigt motstånd mot stavningsreformer från dem som väl lärt sig reglerna. Det hjälper inte att en viss ändring skulle innebära lättnader i synnerhet för nybörjare men även för vana skribenter. Vanans makt är stor. I det här fallet är dock ändringen så liten att den knappast skulle uppfattas som ett påtagligt ingrepp i skriv- och läsvanor. I löpande text är uppskattningsvis ett ord av femtusen av det slaget att det blir aktuellt med tre konsonanter.

En regeländring står dock inte överst på dagordningen. I nya upplagan av Svenska Akademiens ordlista, SAOL 13, gäller den gamla regeln; där tillåts bara *tillåta*. Självfallet bör vi följa SAOL. Men inför den fjortonde upplagan, någon gång på 2010-talet, kan det kanske vara dags för nytänkande? ■

Artikeln har i en tidigare version publicerats i "Språk i tid. Festskrift till Mats Thelander." Institutionen för nordiska språk, 67. Uppsala universitet 2005.